

Gerhard Schøning.

Av

AXEL SOMMERFELT

(Tale på Høitidsdagen 26de februar 1928).

Videnskapsselskapet feiret ifjor på denne dag sin første fest etter omorganisasjonen som en minnefest til ære for Selskapets stifter biskop GUNNERUS. Det følger da av sig selv at festen idag vies minnet om en av de to unge videnskapsmenn som sammen med ham dannet grunnstammen i selskapet, og da naturlig den av dem som kom til å stå ham nærmest og var nordmenn som han, GERHARD SCHØNING.

GERHARD SCHØNING var nordlending. Han var født 3dje mai 1772 i Buksnes i Lofoten og sønn av en handelsmann ANDREAS SCHØNING. MOREN, MARTHE URSIN, var datter av sognepresten der, hr. MICHEL BJØRNSEN. Familien var rik på barn, men ikke på gods, så de hadde ikke råd til å sende sønnen på skole. Sin første undervisning i latin og gresk fikk han derfor hos presten i Buksnes, senere hos en farbror som var sogneprest i Vågan. Først 17 år gammel, etter at hans far var død, kom han inn på Trondhjem katedralskole, hvis rektor BENJAMIN DASS allerede dengang hadde vunnet navn som en fremragende skolemann. Schøning hadde tidligere ikke hatt nogen interesse for boken; men nu våknet hos ham en brennende lyst til lesning og studier. Særlig var det historien han fant tiltrekkende, og da fornemmelig fedrelandets historie, så hans klassekamerater skal ha kalt ham for fedrelandsvennen. Rektoren merket snart egen-skaper hos ham som han særlig satte pris på, skarp intelligens, flid, orden og nøiaktighet i oppfyllelsen av sine plikter. Han fattet derfor stor interesse for ham, tok ham under sin spesielle veiledning, ja ydet ham endog økonomisk støtte, og der knyttet sig mellom dem et varmt vennskap som kom til å vare livet ut. I 1742 blev han dimittert til universitetet med et testimonium så rosende som Benjamin Dass sjelden gav.

Da Schøning kom til universitetet, kastet han sig først over studiet av klassisk filologi; men snart blev historien hans hoved-

interesse. Det var derfor av stor betydning for hans utvikling at historieforskningen i Danmark nettop dengang var i sterk fremgang.

Allerede under Fredrik IV hadde der reist sig en nasjonal strømning mot det fremmede, som hadde bredt sig så sterkt både i det offentlige og private liv. Interessen for fedrelandets historie og oldtidsminner vokste, og HOLBERG skrev sine verker på dansk, så de blev tilgjengelige for de mange, ikke som tidligere historikerens arbeider forbeholdt de lærdes forholdsvis fåtallige samfund. Under Kristian VI bredte det fremmede, særlig tyskheden, sig ennu mere. Men kongen hadde tross sitt pietistiske sneversyn dog blikk for betydningen av videnskap og ydet den sin støtte.

Schønings interesser måtte finne sterk næring ved det videnskabelige liv som nettop i den tid utviklet sig i Kjøbenhavn. Samme år som han blev student, blev Det Kgl. Danske Videnskabs Selskab stiftet. Det skulde omfatte all videnskap i sin almindelighet, «dog således at man tillike og i særdeleshet vilde virke for opplysning om fedrelandets historie og oldsaker». Sjelen i selskapet var den sprenglærde HANS GRAM, den kritiske historieforsknings far i Danmark, og han sendte nu ut den ene avhandling efter den andre over historiske og sproglige emner.

Et par år efter stiftet Grams elev og protegé LANGEBEK Det danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog, som begynte utgivelsen av Danske Magazin, et tidsskrift som blev epokegjørende. I dette blev optatt historiske aktstykker, og i de følgende år blev sendt ut det ene store bind efter det andre.

Det var det sterke videnskabelige liv og lysten til studiene som bandt Schøning til Kjøbenhavn i de 9 år han blev ved universitetet. Han måtte dog ofre en del av sin tid for å skaffe hvad han trengte til sitt underhold. Vel fikk han i nogen år fri kost på Kommunitetet og fri bolig i Regensen; senere levde han fornemmelig av privatinformasjoner og av den støtte som hans gamle rektor ydet ham. Men han måtte også tenke på sin fremtid.

Som det dengang var almindelig, studerte han teologi; han tok også teologisk eksamen og preket til dimiss, dog uten tanke på nogensinne å bli prest. Hans mål var å opnå et rektorat, og dertil forberedte han sig ved grundige studier i de klassiske sprog og hebraisk. At han var en fremragende latiner sees klart av hans senere oversettelse av Heimskringla. Men han la sig dessuten også efter nyere sprog, filosofi, ja endog matematikk og naturvidenskap. For sine historiske interessers skyld stu-

derte han gammelnorsk, hvortil der dengang ikke fantes hjelpemidler; rimeligvis har han søkt hjelp hos islandske studenter som opholdt sig i Kjøbenhavn. Allerede nu hadde han nemlig satt sig som hovedoppgave å skrive sitt fedrelands historie, og hertil forberedte han sig ved flittig studium av de gamle håndskrifter.

I 1748 tok han magistergraden, og hadde således habilitert sig for et rektorat. I 1750 utkom hans første avhandling som festskrift til et brudepar, «Nogle Bemærkninger over vore gamle nordiske Forfædres Giftermaal og Bryllupper»; og i det følgende år 1751 sendte han ut sitt første større verk: «Forsøg til de nordiske Landes, særdeles Norges gamle Geographie, hvorved Finmarkens og hosliggende Lapmarkers gamle Grændser undersøges». Boken blev bekostet utgitt av Det Danske Selskab, som Schøning nu var blitt medlem av. Den vakte straks stor oppmerksomhet, og selskapet inngikk til kongen med andragende om at den måtte bli utgitt på fransk. Kongen ydet også den fornødne bevilgning; men det blev allikevel ikke til noget, da selskapet for en tid måtte innstille sin virksomhet.

Ennu før han la siste hånd på dette arbeide, var han blitt utnevnt til rektor i Trondhjem. Benjamin Dass var gått trett av skolearbeidet og de stadige rivninger med sin overordnede, biskopen; han ønsket å trekke sig tilbake og få leve for sine interesser. Det var i den tid skikk at en embedsmann som ønsket å fratruke, selv kunde foreslå sin eftermann. I 1750 fikk han permisjon og reiste til Kjøbenhavn for å få ordnet det så at hans kjæreste elev Schøning kunde avløse ham i embedet. De blev snart enige om betingelsene; Schøning skulde av embedets ikke ubetydelige inntekter yde ham en liten pensjon. Saken blev så forelagt kongen, som i begynnelsen av 1751 utnevnte Schøning til rektor på de vilkår som de var blitt enige om.

I juni 1751 drog de op til Trondhjem. I følge med dem var den unge danske adelsmann PETER FREDRIK SUHM, som reiste opover for å gjøre et rikt parti og derved få anledning til helt å ofre sig for sin videnskap, historien. Dette gikk også etter ønske. Han vant den rike etatsråd LORENTZ ANGELLS datter KAREN og blev nu boende i Trondhjem i 14 år.

For sin tiltredelsestale valgte Schøning et emne som viste at det ikke var hans akt å legge sine studier tilside om han nu var blitt skolemann. Han behandlet i sin tale videnskabelighetens tilstand i Norge, særlig i det nordenfjelske, fra de eldste tider inntil de første århundrer efter kristendommens innførelse. Han beklager den sørgelige tilbakegang og uttaler at intet sted i

Europa er lærdom vanskeligere å opnå, da landet ikke eier et eneste offentlig bibliotek og er ganske blottet for videnskabelige stiftelser.

Det kan neppe være tvil om at Schøning har vært en både nidkjær og dyktig skolemann. Allikevel blev skolearbeidet ham ikke bare til glede; for allerede kort efter sin tiltredelse kom han i et spent forhold til biskop NANNESTAD, som ikke likte den mellom ham og Benjamin Dass trufne ordning. Forholdet blev ikke bedre ut gjennom årene, og det måtte til sist virke på Schønings humør. Det var derfor et stort hell for ham at skolen ikke la beslag på all hans tid; han kunde fortsette sine studier, og hadde den glede i den unge Suhm å vinne en venn og studiefelle som han regelmessig arbeidet sammen med i hele 14 år.

I 1757 utkom deres første arbeider herfra. Det var i Kjøbenhavn blitt planlagt en utgivelse av en rekke biografier av kjente dansker og nordmenn, og både Schøning og Suhm blev anmodet om å være medarbeidere. Foretagendet kom ikke i stand, men begge bestemte sig til å utgi hvad de hadde skrevet, under titelen «Forbedringer til den gamle danske og norske Historie». Schønings bidrag var Harald Hårdrådes og erkebiskop Eysteins biografier.

Året efter blev biskop NANNESTAD forflyttet til Kristiania, og til hans eftermann blev utnevnt GUNNERUS, som allerede dengang hadde vunnet et betydelig navn som videnskapsmann. Han kom herop med den plan «at gjøre sit Fødeland Norge ligesaa berømt og oplyst i Videnskaberne som de meste bekjendte Lande i Europa». Han vilde gjøre Trondhjem til midtpunkt i norsk videnskabelighet, og visste at han der vilde finne hjelpere i de to unge historikere. Det varte da heller ikke lenge før han kom til enighet med dem om opprettelsen av et lærd selskap, og i 1760 blev selskapet formelt stiftet.

Iste bind av skriftene utkom året efter, og i dette og de følgende leverte Schøning en del mindre arbeider over dels historiske, dels landøkonomiske emner. Hans største arbeide fra disse år er dog den omfangsrike beskrivelse av Trondhjems domkirke, som visstnok må regnes som et av hans beste arbeider, og som til alle tider vil beholde sitt verd.

Ved sin sjeldne flid og arbeidskraft fikk Schøning tid til sine granskninger uten derfor å forsømme sin skolegjerning. Men hans lyst stod til videnskabelige sysler, og da Suhm bestemte sig til å flytte til Kjøbenhavn, grep han anledningen til å komme over i en stilling som levnet ham mere tid. Professoratet i hi-

storie og latin ved Sorø akademi blev ledig, han søkte og fikk det i februar 1765, og sommeren efter forlot han og hans hustru Trondhjem i følge med Suhm.

Under opholdet i Sorø kunde han nu alvorlig ta fatt på det som han anså for sitt livs hovedverk, og hvortil han allerede tidligere hadde offentliggjort flere forarbeider. I 1771 og 1773 utkom de to første bind av hans Norges Riges Historie: 3dje bind blev først trykt efter hans død. Det er ingen tvil om at samtiden satte verket høit, men eftertidens dom har ikke vært den samme: ikke blott var den opgave han hadde satt sig, altfor stor — han nådde i 3dje bind ikke lenger enn til året 996, — men han har også gått altfor vidt i sin tro på de gamle kilders pålidelighet. Av særlig interesse er det dog at vi her ser fremsatt teorien om at nordboerne er innvandret til Skandinavien nord om den Botniske Buk, og at de nordfra har bredt sig sydover, en teori som senere blev forfektet av KEYSER og MUNCH, og som blev hovedlæresetningen for norske historiske skole.

I dette arbeide blev han avbrutt, da han i 1773 drog ut på sin store undersøkelsesreise til Norge. Han hadde to år før overtatt utgivelsen av beretningen om en reise som to islendinger hadde foretatt med offentlig stipendium på sin fødeø i årene 1752—57. Derved blev vakt hos ham lysten til å gjøre en lignende reise i Norge, og gjennom sine velyndere opnådde han en understøttelse av kongen. «Han skulde opsøge og samle hvad der endnu maatte være at finde enten den norske Historie eller vore Oldsager eller andre saadanne Ting vedkommende».

I over 2 år gjennomreiste han omtrent alle bygder i de to trondhjemske fylker og Romsdal. Han undersøkte alle oldtidslevninger, samlet eller avskrev gamle dokumenter, nedtegnet folketradisjoner og studerte økonomiske forhold og folkeskikker. Om vinteren opholdt han sig i Trondhjem for å bearbeide sine notater. Sommeren 1775 drog han videre sydover gjennom Gudbrandsdal og bereiste derpå store deler av Akershus, hvorefter det var hans hensikt å besøke Vestlandet. Men under opholdet i Kristiania fikk han kongelig befaling til straks å begi sig til Kjøbenhavn for å overta embedet som geheimearkivar efter Langebek, som nylig var død.

I sin nye stilling fortsatte han sin litterære virksomhet med samme flid. Kort efter måtte han efter ordre begynne utgivelsen av Heimskringla, som blev bekostet av arveprins Fredrik, og allerede i 1777 og 1778 utkom de to første bind av den monumentale folioutgave, hvori Schøning besørget den islandske

tekst og den latinske oversettelse, mens den danske oversettelse er skrevet av en annen.

Til et så intenst og anstrengende arbeidsliv krevdes store krefter, og Schøning hadde hittil kunnet glede sig ved en sterk helbred. Men i 1778 blev han farlig syk. Han kom sig dog nogenlunde, men gjenvant aldri sin gamle kraft. Sygdommen brøt frem igjen, og han døde 18de juli 1780.

Hans gamle venn BENJAMIN DASS, som i nogen år hadde bodd i Schønings hus i Sorø, var død i Kjøbenhavn i 1775. Han hadde testamentert Schøning størstedelen av sitt verdifulle bibliotek på den betingelse at det efter Schønings død skulde tilhøre Trondhjems videnskapsselskap. Til denne gave føiet Schøning sin egen store boksamling, og disse to, tilsammen over 11000 bind, utgjør nu grunnstammen i Selskapets bibliotek.

Når vi idag feirer minnet om Gerhard Schøning, så er det ikke bare fordi han er en av vårt Selskaps stiftere. Vi ser i ham grunnleggeren av norsk historisk videnskap, den varme fedrelandsvenn som vilde vekke vårt folk til å slekte på sine fedre, som vilde få nordmenn til ikke å glemme at de var en nasjon for sig, og som derved bidrog til selvstendighetsfølelsens vekst. Han er således en av banebryterne for frigjøringsverket i 1814, en av vårt lands beste sønner, og hans navn vil leve frem gjennom tidene.